

УДК 37.015.311

**СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ
ОСНОВИ ПРОЄКТУВАННЯ АКСІОРОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД
ЧАС ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
У ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

Шетеля Наталія, кандидат психологічних наук, доцент, заслужений працівник культури України, директор інституту КЗВО «Ужгородський інститут культури і мистецтв»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8810-4805>

E-mail: uzhgorodkkm@gmail.com

Сучасна культура потребує впровадження освітньої практики, що в основі своїй має ціннісно-антропологічні підходи. Це детермінує актуальність дослідження теоретичних і методологічних засад професійної підготовки майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища. Мета роботи полягає в практичній систематизації елементів теоретико-методологічної основи проектування аксіорозвивального середовища.

У статті з'ясовано закони, закономірності й принципи проектування аксіорозвивального середовища, а також визначено систему наукових підходів, що задають функційні параметри аксіорозвивального середовища й зумовлюють форми, методи і засоби здійснення освітнього процесу в його межах.

Ключові слова: професійна освіта, аксіологія, аксіорозвивальне середовище, фахівець у галузі культури і мистецтв.

**SYSTEMATIZATION OF ELEMENTS OF THEORETICAL AND
METHODOLOGICAL BASIS OF AXIODEVELOPMENTAL ENVIRONMENT
DESIGN DURING PROFESSIONAL TRAINING
IN THE FIELD OF CULTURE AND ARTS**

Shetelya Natalia, Candidate of Psychological Sciences, director of the institute, Uzhhorod Institute of Culture and Art, Uzhhorod, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-8810-4805

E-mail: uzhgorodkkm@gmail.com

The purpose of the work is to practically systematize the elements of the theoretical and methodological basis of designing the axiodevelopmental environment. The methodological basis of the research is determined by its theoretical nature and involves the involvement of general theoretical and analytical methods of scientific research, which provide an opportunity to solve the formulated scientific problems.

Modern culture determines the demand for the introduction of educational practice, which is based on its values-anthropological approaches. This determines the urgency of the need to study the theoretical and methodological foundations of professional training of future specialists in the field of culture and arts in the axiodevelopmental environment. The purpose of the work is to practically systematize the elements of the theoretical and methodological basis of designing of the axiodevelopmental environment.

The laws, regularities and principles of the axio-developmental environment design process are signed out, as well as the system of scientific approaches is determined, which set the functional parameters of the axio-developmental environment and determine the forms, methods and means of the educational process within it.

Socio-pedagogical situation within the axio-developmental environment is expressed in specific forms, methods and means of educational process, and also depends on the content characteristics of organizational and pedagogical conditions used to achieve the desired educational results. The effectiveness of such conditions and related teaching aids is tested by experimental modeling of the axio-developmental environment. This is the prospect of further research on practical issues of training of future specialists in the field of culture and arts.

Keywords: professional education, axiology, axio-developmental environment, specialist in the field of culture and arts.

Постановка проблеми. Сучасна культурна ситуація породжує нові вимоги до галузі культури та мистецтв. Відкритість культурного простору в багато разів підвищує професійні вимоги до суб'єктів культурної активності, зокрема щодо аксіологічної компетентності. Актуалізується затребуваність упровадження освітньої практики, що в основі своїй має ціннісно-антропологічні підходи. Утім здійснений нами аналіз виявив певні прогалини в реалізації аксіологічного підходу в системі професійної підготовки фахівців у галузі культури і мистецтв: наявні стандарти вищої освіти для галузі 02 «Культура і мистецтво» не містять передумов для формування аксіологічної компетентності. Така ситуація в національній культурно-мистецькій освіті вступає в певний дисонанс зі змістом українського й міжнародного освітянського законодавства, що визначає необхідність реалізації аксіологічного підходу в системі професійної освіти.

Це підтверджує актуальність дослідження теоретичних і методологічних засад професійної підготовки майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища закладів вищої освіти. Зокрема, спеціальної дослідницької уваги потребують практичні питання систематизації елементів теоретико-методологічної основи проектування аксіорозвивального середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження, що заслуговують на довіру і мають подальшу практичну перспективу, передбачає ґрунтовну методологічну основу. У дослідженні ми апелюємо до наявних наукових напрацювань щодо (1) феномену розвивального середовища і (2) досвіду проектування такого середовища.

Що стосується феномена розвивального середовища, то присутньою для нашого дослідження є ідея педагогіки «керованого розвитку», яка прочитується в працях Антона Макаренка і у зв'язку з якою обґрунтовується можливість корегування й зміни параметрів (характеристик, якостей) освітнього середовища задля досягнення бажаного виховного ефекту [2]. Окремо відзначимо наукові позиції Роберта Мертона, який сформулював принципову думку для розуміння функціонування освітнього середовища: розвиток особистості в освітньому середовищі передбачає зустрічну активність суб'єкта та соціального середовища [4]; Толкотта Парсонса, який обґрунтував зв'язок активності особистості в певному середовищі з суб'єктивними оцінками ситуації й наявними соціальними зв'язками [5]; Едгара Морена, який обстоював позицію щодо необхідності засобами освіти формувати комплексне наукове розуміння світу, цілісне бачення самої науки і її здобутків, чому сприяє комплексний й середовищний підходи в освітньому процесі [10].

Вважаємо також доречним звернути увагу на напрацювання стосовно теоретико-методичних й організаційно-практичних засад реалізації освітнього й розвивального середовища, з урахуванням концептів розвитку, самореалізації й формування професійних компетентностей. У цьому контексті для нас мають дослідницьке значення міркування Марини Гончарук, яка акцентує увагу на інтегрованих засадах розбудови освітнього середовища, що забезпечує формування гармонійно розвиненої особистості та якісну освіту відповідно до сучасних вимог суспільства й освітніх державних стандартів [1]. Оксана Писарчук визначає освітньо-розвивальне середовище як систему впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в його просторово-предметному, психолого-дидактичному, пізнавально-мотиваційному та соціально-комунікаційному компонентах [6].

Зрештою, ці та інші напрацювання про феномен розвивального середовища вказують, що загалом поняття «освітнє розвивальне середовище» визначається: 1) в просторово-організаційному ракурсі: як освітній елемент соціокультурного простору, простір взаємодії окремих елементів чи суб'єктів освітніх процесів; 2) в структурно-організаційному розрізі: як цілеспрямована, організована, керована, багатофункційна, відкрита педагогічна система прямих і непрямих взаємодій педагогів та здобувачів освіти заради реалізації певних результатів освітньої діяльності; 3) у системно-функційному розрізі: як інтегрована цілісність соціокультурних, педагогічних, організаційних та інших спеціально організованих в освітньому закладі умов, результатом системної реалізації яких є формування певних якостей здобувача освіти (особистісних і / або професійних). Відповідні визначення покладено в основу нашого розуміння феномена «аксіологічне розвивальне середовище».

Проблематика проектування розвивального середовища відображена в працях таких дослідників, як-от: Ольга Марченко, яка вказує на те, що «проектування освітнього середовища передбачає визначення його основних компонентів, їх взаємозв'язку, організаційно-педагогічних умов, рівнів розвитку, технології залучення суб'єктів до діяльності з формування освітнього середовища» [3, с. 189]; Дірк Іфенталер, який, використовуючи поняття «дизайн навчальних середовищ», розглядає цей процес як систематичний аналіз, планування, розроблення, впровадження та оцінювання фізичних або віртуальних умов, у яких відбувається навчання [9]; Олена Ярошинська, яка потрактовує процес проектування як створення прогностичного освітнього середовища, у межах якого відбувається освітня діяльність, що забезпечує особистісний та професійний розвиток майбутнього фахівця [8, с. 251].

Взявши до уваги все вище викладене, проектування аксіорозвивального середовища у ЗВО ми розглядаємо як систему кроків (методичних й організаційно-управлінських дій) щодо моделювання й практичної реалізації організаційно-педагогічних умов, спрямованих на забезпечення ціннісно-орієнтованого характеру *професійної підготовки фахівців* у галузі культури та мистецтв і досягнення освітніх результатів – формування аксіологічної культури високого рівня у фахівців відповідного профілю.

Проте напрацювання про феномен розвивального середовища і досвіду проектування такого середовища не вичерпують теми застосування аксіорозвивального середовища в контексті професійної підготовки майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах ЗВО. Зокрема, спеціальної

дослідницької уваги потребують практичні питання систематизації елементів теоретико-методологічної основи проектування аксіорозвивального середовища.

Мета роботи полягає в практичній систематизації елементів теоретико-методологічної основи проектування аксіорозвивального середовища. Досягнення вказаної мети передбачає вирішення таких пов'язаних завдань: 1) виокремлення законів, закономірностей і принципів проектування аксіологічного освітнього середовища; 2) визначення системи наукових підходів, що задають функційні параметри аксіорозвивального середовища й визначають форми, методи і засоби здійснення освітнього процесу в його межах. Методологічна основа дослідження визначена його теоретичним характером й передбачає залучення загально-теоретичних і аналітичних методів наукового дослідження, що надають можливість розв'язання сформульованих наукових завдань.

Виклад основного матеріалу. Вивчений і проаналізований нами досвід проектування освітнього розвивального середовища вказує, що теоретичне підґрунтя відповідної педагогічної системи становлять закони, закономірності й принципи проектування освітнього середовища.

Ми поділяємо позицію української дослідниці Ольги Марченко, яка зауважує, що формування освітнього середовища підпорядковане загальним законам діалектики розвитку [3, с. 165–166]. Отож логіку цих законів необхідно враховувати для проектування аксіорозвивального середовища, зокрема зважати на: 1) діалектичний зв'язок впливу середовища на особистість здобувача освіти і його особистісний вплив на структуру середовища, його змістовне й функційне наповнення (закон єдності та боротьби протилежностей); 2) наявність кореляцій – прямих і зворотніх, між середовищними чинниками (умовами, компонентами) й обсягами та інтенсивністю їхнього впливу на особистість здобувача освіти й освітніми результатами таких впливів – рівнем сформованості його особистісних і / або професійних якостей (закон переходу кількості до нової якості); 3) поступальність процесу формування освітнього розвивального середовища, у якому можливий перегляд і навіть відмова від певних парадигмальних установок, наукових підходів і принципів (і відповідних їм форм, методів і засобів освіти) на користь новітніх методологічних елементів з метою досягнення бажаних освітніх результатів (закон «заперечення заперечення»).

Під час проектування аксіорозвивального середовища необхідно також враховувати закономірності, що типово притаманні формуванню освітнього розвивального середовища, до яких відносимо:

1) взаємозумовлений зв'язок між змістом суспільних очікувань і вимогами держави до фахівців відповідного профілю і змістом освітнього процесу в межах освітнього розвивального середовища;

2) відповідність бажаних освітніх результатів функціонування освітнього розвивального середовища актуальним напрацюванням у галузі філософії освіти, педагогічної теорії й практики, профільним науковим знанням і наявних освітніх ресурсів (організаційно-управлінським, комунікативно-психологічним, навчально-методичним і матеріально-технічним);

3) обов'язковість конструктивної, позитивної й рівноправної комунікації всіх суб'єктів освітнього середовища, що забезпечує досягнення гармонійних позитивних педагогічних впливів у межах відповідної педагогічної системи з метою досягнення бажаних освітніх результатів;

4) нерозривності теоретичної та практичної підготовки в межах освітнього розвивального середовища як специфічного і динамічного за своїм характером просторово-часового континууму.

Нарешті до принципів проектування освітнього середовища вважаємо обґрунтованим віднести:

1) принцип цілісності, що детермінує проектування освітнього розвивального середовища як єдиної, внутрішньо цілісної системи, кожен з елементів якої прямо або опосередковано пов'язаний з будь-яким іншим елементом, сукупно забезпечуючи досягнення бажаних освітніх результатів;

2) принцип діяльнісного пріоритету, що полягає в пріоритеті в проектуванні освітнього розвивального середовища організаційно-педагогічних умов, орієнтованих на здійснення здобувачем освіти освітньої, пізнавальної та інших видів активності в поєднанні з моніторингом результатів цієї активності, її оцінкою і самооцінкою з метою перетворення (у разі необхідності) структури, окремих елементів і параметрів цього середовища;

3) принцип стабільності-динамічності освітнього середовища, оскільки орієнтація на стабільність або динамічність освітнього середовища залежить від орієнтації педагогічного корпусу суб'єктів-організаторів цього середовища на впровадження в освітній процес тих або тих інновацій;

4) принцип суб'єктної діяльності, що передбачає рівноправну участь усіх суб'єктів освітнього розвивального середовища у процесі його формування, аналізу й удосконалення;

5) принцип індивідуальної комфортності, оскільки освітнє розвивальне середовище має сприяти максимально ефективній реалізації освітнього процесу, а також створенню позитивної й рівноправної комунікації всіх суб'єктів освітнього середовища.

Оскільки наукові підходи задають функційні параметри аксіорозвивального середовища й визначають форми, методи і засоби здійснення освітнього процесу в його межах, тому є важливою частиною теоретико-методологічної основи проектування аксіорозвивального середовища. Це підтверджує значна увага до наукових підходів, яку ми встановили, аналізуючи досвід проектування освітнього розвивального середовища в сучасній науково-дослідній педагогічній практиці.

До переліку наукових підходів, що мають значення для вирішення завдання проектування аксіорозвивального середовища, ми відносимо:

1) середовищний підхід, суть якого полягає в тому, що проектування й організація аксіорозвивального середовища здійснюється з урахуванням положення про можливість впливу на освітній процес і ефективність його результатів за допомогою залучення здобувача освіти в спеціально організоване освітнє середовище як систему впливів різних чинників (зокрема, інституційних, суб'єктно-ментальних, структурно-змістовних і організаційно-процесуальних);

2) комплексний підхід передбачає, що методологія проектування та організації аксіорозвивального середовища вибудовується на підставі реалізації когнітивного, мотиваційного, операційно-діяльнісного й організаційно-логістичного «конструктів» освітнього процесу, що забезпечують формування в майбутніх фахівців сукупності професійних компетентностей і ціннісної основи життєвих (зокрема, професійних) стратегій;

3) системний підхід у практиці проектування освітнього розвивального середовища орієнтований на впорядкування його структури, систематизації внутрішніх і зовнішніх зв'язків структур і елементів середовища з метою

досягнення максимального освітнього ефекту (при цьому аксіорозвивальне середовище ми трактуємо як педагогічну систему, адже його генеза й функціонування пов'язане з реалізацією певних педагогічних завдань і педагогічних умов);

4) особистісно-орієнтований підхід передбачає спеціальну увагу щодо формування цілісної особистості людини, піклування про розвиток її інтелекту й духовності, сприяння розкриттю її потенційних творчих можливостей і визначає необхідність упровадження в освітній процес досягнень науки та новітніх освітніх технологій, що відкривають шлях до персоніфікації освітнього процесу;

5) особистісно-діяльнісний підхід передбачає створення освітньо-виховного середовища, що 1) містить організаційно-педагогічні умови для здійснення здобувачем освітньої, пізнавальної та інших видів активності, 2) розкриває його духовний й фізичний потенціал, 3) сприяє його розвитку й саморозвитку (при цьому вказаний підхід реалізується шляхом конструктивної, позитивної й рівноправної комунікації всіх суб'єктів освітнього середовища);

6) суб'єкт-суб'єктний підхід спрямований на забезпечення суб'єктності здобувача освіти й, водночас, рівноправного партнерства суб'єктів аксіорозвивального середовища (застосування вказаного підходу також передбачає соціалізувальну функцію освітнього процесу в межах аксіорозвивального середовища, а отже, створення умов для засвоєння і відтворення культури, зокрема її ціннісних аспектів);

7) компетентнісний підхід спрямований на досягнення за підсумками освітнього процесу сформованості професійних компетентностей, зокрема аксіологічних, що передбачає створення умов для оволодіння здатностями стійкої й успішної життєдіяльності, зокрема здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання й досвід (наприклад, аксіологічний);

8) культурологічний підхід детермінує створення освітнього середовища як культурного й зумовлює контекстну зумовленість навчального матеріалу, емоційну й естетичну насиченість освітнього середовища, що загалом сприяє формуванню особистості з розвиненою ціннісно-сисловою сферою й високим рівнем культури, зокрема аксіологічної, здатної осмисленої активності в соціокультурному просторі;

9) акмеологічний підхід сприяє створенню в освітньому розвивальному середовищі умов для мотивації до життєвого, зокрема професійного, успіху, через актуалізацію в здобувачів освіти потреб у саморозвитку, самовдосконаленні, самореалізації й творчій діяльності, що передбачає відповідне контекстне й ціннісне наповнення змісту освіти й освітнього процесу;

10) технологічний підхід в освіті орієнтує на конструювання освітнього процесу з урахуванням змісту концептуальної теоретико-методологічної основи й завдань проектування освітнього розвивального середовища (фактично йдеться про шлях проектування й застосування освітніх технологій для вирішення різного роду освітніх завдань: від визначення освітніх цілей до впорядкування послідовності застосування конкретних засобів і процедур їхнього досягнення);

11) ресурсний підхід в освіті орієнтує на встановлення взаємозв'язку між ефективним функціонуванням освітнього розвивального середовища і ресурсним забезпеченням такого функціонування (йдеться про ресурси організаційно-управлінські, комунікативно-психологічні, навчально-методичні й матеріально-технічні).

Вкажемо на спеціальне (індивідуалізоване) значення окремих наукових підходів з елементами обґрунтованої нами функційної структури аксіорозвивального середовища [7]. Зокрема, для когнітивного блоку особливе значення мають комплексний, системний, компетентнісний підходи, для мотиваційного блоку – середовищний, особистісно-орієнтований, суб'єкт-суб'єктний й аксіологічний підходи. Під час реалізації операційно-діяльнісного функційного блоку в структурі аксіорозвивального середовища необхідно звернути увагу на системний, компетентнісний, особистісно-діяльнісний, технологічний й ресурсний підходи. Для організаційно-логістичного блоку мають значення середовищний, особистісно-орієнтований, суб'єкт-суб'єктний, компетентнісний, культурологічний й акмеологічний підходи.

Названі підходи зумовлюють застосування освітньо-професійних та спеціальних принципів під час формування освітнього розвивального середовища, в основі яких напрацювання соціально-психологічної теорії взаємозв'язку впливу середовища та активності особистості, що стимулюється цим впливом.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. На підставі проведеного дослідження можемо стверджувати, що теоретичне підґрунтя певної педагогічної системи (наприклад, розвивального середовища) становлять закони, закономірності й принципи проектування освітнього середовища:

– проектування аксіорозвивального середовища вимагає враховувати логіку законів діалектики, а також враховувати закономірності, що типово притаманні формуванню освітнього розвивального середовища. Насамперед йдеться про 1) взаємозумовлений зв'язок між змістом суспільних очікувань і вимогами держави до фахівців відповідного профілю і змістом освітнього процесу в межах освітнього розвивального середовища, а також 2) відповідність бажаних освітніх результатів функціонування освітнього розвивального середовища актуальним напрацюванням у галузі філософії освіти, педагогічної теорії й практики, профільним науковим знанням і наявним освітнім ресурсам (організаційно-управлінським, комунікативно-психологічним, навчально-методичним і матеріально-технічним);

– до принципів проектування освітнього середовища вважаємо обґрунтованим віднести такі: 1) цілісності; 2) діяльнісного пріоритету; 3) стабільності-динамічності освітнього середовища; 4) суб'єктної діяльності; 5) індивідуальної комфортності;

– наукові підходи, які задають функційні параметри аксіорозвивального середовища й визначають форми, методи і засоби здійснення освітнього процесу – це середовищний, комплексний, системний, особистісно-орієнтований, особистісно-діяльнісний, суб'єкт-суб'єктний, компетентнісний, культурологічний, акмеологічний, технологічний, ресурсний підходи.

Отже, практична реалізація вище вказаних законів, закономірностей і принципів є фундаментальною передумовою ефективного функціонування аксіорозвивального середовища і практичного досягнення бажаних освітніх результатів – формування аксіологічної культури високого рівня в майбутніх фахівців у галузі культури та мистецтв.

Соціально-педагогічна ситуація в межах аксіорозвивального середовища виражається у конкретних формах, методах і засобах здійснення освітнього процесу, а також залежить від змістової характеристики організаційно-педагогічних умов, що застосовуються задля досягнення бажаних освітніх

результатів. Ефективність таких умов і пов'язаних з ними навчально-методичних засобів перевіряється шляхом експериментального моделювання аксіорозвивального середовища. Саме в цьому полягає перспектива подальших досліджень практичних питань професійної підготовки майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончарук М. В. Педагогічні умови формування інтегрованого освітнього середовища в початковій школі східних земель Німеччини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2018. 307 с.
2. Макаренко А. С. Воспитание гражданина. Москва : Просвещение, 1988. 301 с.
3. Марченко О. Г. Теоретичні і методичні засади формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2020. 553 с.
4. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. *Социологические исследования*. 1992. № 2. С. 118–124.
5. Парсонс Т. Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. Москва : Аспект Пресс, 1998. 270 с.
6. Писарчук О. Т. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до організації освітньо-розвивального середовища : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2016. 21 с.
7. Шетеля Н. І. Аксіорозвивальне середовище у вищій школі: теоретичні та емпіричні передумови. *Педагогіка ХХІ століття: сучасний стан та тенденції розвитку* : колективна монографія. Львів – Торунь : Ліга-Прес, 2021. С. 468–498.
8. Ярошинська О. О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2015. 544 с.
9. Ifenthaler D. Design of Learning Environments. In: Seel N. M. (eds) *Encyclopedia of the Sciences of Learning*. Springer, Boston, MA, 2012. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1428-6_186
10. Morin E. La tete bien faite. Repenser la reforme Reformer la pensee. Paris : Editions du Senil, 1999. 160 p.

REFERENCES

1. Honcharuk M. V. (2018). Pedagogichni umovy formuvannya intehrovanoho osvitnoho seredovyschcha v pochatkovii shkoli skhidnykh zemel Nimechchyny. *Doctor's thesis*. Uman [in Ukrainian].
2. Makarenko A. S. (1988). Vospytanye hrazhdanyna. Moskva: Prosveshchenye [in Russian].
3. Marchenko O. H. (2020). Teoretychni i metodychni zasady formuvannya osvitnoho seredovyschcha u vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladakh aviatsiinoho profilu *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Merton R. (1992). Sotsyalnaia teoriya y sotsyalnaia struktura. *Sotsyolohycheskye yssledovaniya*, 2, 118–124 [in Ukrainian].
5. Parsons T. (1998). *Systema sovremennykh obshchestv / per. s anhl. L. A. Sedova y A. D. Kovaleva. Moskva: Aspekt Press* [in Russian].
6. Pysarchuk O. T. (2016) Pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly do orhanizatsii osvitno-rozvyvalnoho seredovyschcha *Doctor's thesis*, Ternopil [in Ukrainian].
7. Shetelia N. I. (2021). Aksiorozvyvalne seredovyschche u vyshchii shkoli: teoretychni ta empirychni peredumovy. *Pedahohika KhKhI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku: kolektyvna monohrafiia*. Lviv-Torun : Liha-Pres, 468–498 [in Ukrainian].
7. Yaroshynska O.O. (2015) Teoretychni i metodychni zasady proektuvannya osvitnoho seredovyschcha profesiinoy pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovoї shkoly *Doctor's thesis*, Zhytomyr [in Ukrainian].
8. Ifenthaler D. (2012) Design of Learning Environments. In: Seel N. M. (eds) *Encyclopedia of the Sciences of Learning*. Springer, Boston. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1428-6_186
9. Morin E. (1999). La tete bien faite. Repenser la reforme Reformer la pensee. Paris: Editions du Senil.